

Téli TEK-tábor '91

1991-ben új korszak köszönt Magyarországra, véget érnek a "sapkát viselő" 80-as évek (Cseh Tamás), tagadhatatlanul szomorú örökséggel köszöntve az új évtizedet. Gazdasági káosz, vágató infláció, a lakosság elszegényedése, növekvő bűnözés, az eddig lappangó antiszemitizmus politikai tényezőként kerül felszínre, idegen- és cigányellenesség lopózik a mindennapi életbe...

Téli táborunkat – melyet "hagyományosan" a múlt évben felvételt nyert "fiatalok" szerveznek – az elmúlt tíz évnek, az elmélyülő válság időszakának kívánjuk szentelni. A TEK-re jellemző igényességgel próbáljuk meg felrajzolni a főbb problémákat, melyek együttesen a váltás felé mozdították el országunkat. Igyekeztünk az adott témához legjobban értő előadókat megnyerni, s hogy ez mennyire járt sikerrel, álljon itt ízelítő a meghívottak névsorából és témájukból:

Bihari Mihály a rendszerváltás közvetlen előzményeit tekintené át,

Bozóki János a rendszer politikai struktúráját, intézményeit vázolná fel,

Lengyel László a gazdaság akkori helyzetét ecsetelné ("jelentés az alagútból"),

Solt Ottília a magyarországi szegénységről és a SZETA tevékenységéről beszélne,

Andorka Rudolf a kor társadalmi mobilitásáról, rétegszerkezetéről szólna párszót,

Zsigó Jenő a hazai cigányság helyzetét tárná fel,

Bíró Zoltán a Szovjetunióban megjelenő ideológiai váltást és annak hatását a magyar gondolkodásra elemezné,

Szabó Máté az NSZK-beli zöldmozgalmak és a hazai mozgalmak hasonlóságát mutatná be.

A feltételes mód annak szól, hogy most folynak az időpontegyeztetések az előadókkal, így elképzelhető némi változás az előadók személyen illetően.

A témák azonban nem merültek ki ennyiben: tervezzük teológus meghívását, aki az egyházak szerepét, mozgáslehetőségeit mutatná be a korban, az OKGT egyik főmunkatársa hazánk olajfüggőségét (szovjet medve az olajcsapnál), a kőolajárak változásának és az olajválságoknak a kapcsolatát mutatná be.

A lehetőségekhez mérten tervezzük a tábor helyén filmvetítés(ek) megszervezését. A film(ek) szintén a kort illusztrálnák.

Természetesen egyetlen tábor sem létezhet teaház, "spontán" táncház, vetélkedők, kisebb (tor)túra a környéken stb. nélkül, ezek magától értetődően fix programpontok.

Végül essék szó magáról a tábor helyéről, időpontjáról!

A többek számára kellemesen és ismerősen csengő BODAJK ad helyet a tábornak, szállás a kastélyban lesz megtalálható. Fűtött és tágas szobákkal várunk minden érdeklődőt, napi kétszeri meleg étkezés biztosított. Korlátlan mennyiségű meleg tea is rendelkezésre áll, ha megfőzi TEK magatoknak. A tábor időpontja: 1991. január 27 – február 1. Pontosabb tájékoztatás, majd a tábor előtt néhány héttel várható.

Várunk téged is! Gyer-TEK minél többen!

Nagy Lajos

A címlapváltásról – három tételben

1.

"Mi a túró, hát nekünk
már semmi sem szent?!"
(Esterházy Péter)

Krassó György megfenyegette szerkesztőségünket, hogy magára önt egy vödör piros festéket, ha nem tüntetjük el a címlapról az ötágú csillagot.

Csurka István az ezoterikus Marx-képet szemelte ki. Közölte velünk, ha nem változtatunk, az újságot Magyar Fordulat címmel saját hatáskörébe vonja, és a címlapot ezentúl az ő arcképe fogja díszíteni.

Kénytelenek voltunk megtenni a magunk kis kompromisszumait, hogy mentjük, ami menthető. Azt már megtanultuk, hogy igazából a Nyugat "Ost" és a Kelet "West". (Ez lassan kiegészül azzal a honi tapasztalattal, hogy nem mi osztunk, hanem minket osztatnak.)

Ezeknek a felismeréseknek valahogy tükröződniük kellett. Például a címoldalon. Például abban, hogy a Nap ott kel fel, ahol Ost-anak, vagyis Nyugaton (West). Tudjuk, Jó Kormányosunk nem téveszt célt, de orientáció gyanánt, mihez tartás végett, parttalan liberalizmus ellen jónak láttuk jelezni: 1 DM.

2.

"Az ágy közös.
A párna nem."
(Pilinszky János)

A megrendítő szétválasztás után újra egymásra talált Rómeó és Júlia. (A viszály éveiben csak Horn anyó, a dajka tudott közvetíteni fiatalok között.)

Most, hogy a vén Capulet egészsége megrendült, hajdani tartásából is veszített. Szívesen házasítja ki leányát, csak hogy szabaduljon a gondoktól.

Rómeó diadalmas és derűs. Júlia, a Capulet család egykori büszkesége Rómeó mellett egy kicsit kopottas, szégyenlősen süti le szemét.

Aztán a régi-új pár elvonul a hálószobába. Rómeó meglepődve tapasztalja, hogy a piros szín híján a lány orcája rendkívül sápadt lett. Sőt, Júlia köhög!

Júlia is csalódott. Azt hitte, hogy Rómeó igazi lovag, civilizált úriember, aki európai mércét nemcsak másoknak állít fel. Ehelyett Júlia testét kíméletlenül megnyomorgatja, mohón és durván veszi birtokába. Júlia testén a házfoglalások, paraszt- és munkástüntetések nyomai jelennek meg.

3.

"Változik, forr a világ
mint fellegek árja,
a Teljes hullani vágy:
őshona várja."
(R.M. Rilke)

A német egység nyomán számtalan kétség is megfogalmazódik a környező országokban. Lengyelországban a német garanciák ellenére növekszik a nacionalizmus és a konzervativizmus. A Szovjetunióban és Csehszlovákiában is felvetődik a probléma, hogy a német gazdasági expanzió esetleg kiterjedhet más alrendszerekre is. Ezt alátámasztja a német republikánus (újfasiszta) párt növekvő népszerűsége.

Hogy szűkebb hazánk (a tágabb: Európa) haszonélvezője vagy kárvallottja lesz-e az új regionális nagyhatalom kialakulásának, még nem dönthető el. Erre is, arra is lehet történelmi példát találni.

Egy biztos! Mi érezzük az idők szelét(!), és próbáljuk vitorlánkba fogni. Reményeink szerint ez címlapjainkban is tükröződni fog.

Végezetül nem árt, ha megjegyzünk két dolgot: egyrészt a sinológus nem vasutas, másrészt ha elzárják a csapot, akkor gáz van!

Zsiga

Egy asszony miatt...

...korábbi számainktól eltérően meglehetősen sok rajzos illusztráció került a Fordulatba. Ennek oka az ősz másik kiemelkedő világpolitikai eseménye, amely egyébként nem független az NSZK – imént tárgyalt – megnagyobbodásától. Az európai erőviszonyok megváltozásából következő alkalmazkodási problémák miatt 1989 őszén megvált hivatalától a brit pénzügyminiszter, Nigel Lawson. 1990 nyarán ugyanezen okok miatt követte őt Nicholas Riedley ipari és kereskedelmi miniszter, a konzervatív párt és kormány oszlopos tagja, a hírhedtté vált fejadó atyja. És döntően az "európai" ügyek váltották ki, hogy pár héttel ezelőtt kivált a csapatból Geoffrey Howe miniszterelnök-helyettes, s miután az elnökválasztási kísérlet során világossá vált a párt egységének megbomlása, bejelentette távozását Margaret Thatcher. Egy asszony, akinek a neve a 70-es évek végétől fogva politikai fogalommal vált, s aki 1990 tavaszán az évszázad legnépszerűtlenebb brit miniszterelnöke lett. Ekkor ugyanis már látható volt, hogy amit Thatcher "gazdasági csodája" maga után hagy, az egy versenyképességét rohamosan veszítő gazdaság, egy prosperáló Délre és egy recesszióval küzdő Északra szakított ország, egy alulképzett generáció, egy lezüllesztett egészségügyi rendszer, tömeges hajléktalanság, 10 százalék fölötti infláció, s mindennek a tetejébe a megalázó fejadó. Amikor Thatcher lemondott, a londoni metrón újra meg újra bementek a hírt, s az emberek örömjongásban törték ki. A magyar sajtó azonban rendkívül visszafogottan kommentálta az eseményeket, s csak elvétve esett szó a lemondás belpolitikai

okairól. Így a szerencsésebb magyarok a Music TV-ből is többet tudhattak meg a valóságról, mint a sajátunkból. Persze a BBC-Híradóból is, de az éjjeli baglyok belpolitikai szempontból veszélytelenek, túltengő informáltságukkal nem veszélyeztetik a kormány legitimitását.

...1989 májusában egy liverpooli professzor előadása nyomán cikket írtam a Közgazdászba "Rozsdamentes-e a Vaslady?" címmel, bátortalan kísérletet téve a thatcheri gazdaságpolitika definiálására. Hiszen nyilvánvalóan többről van szó, mint "privatizáció, dereguláció, liberalizáció". Ez a "több" a tőkés érdekek feltételek nélküli kiszolgálása, vagyis a profitelvű termelés működőképességének fenntartása tekintet nélkül ennek társadalmi költségére (munkanélküliség, szegénység, erőszak, stb.) és az alkalmazott eszközökre (rohamrendőrség, rágalomhadjáratok, stb.). Ez a thatcherizmus, a magyar közgazdászok és gazdaságpolitikusok jelentős részének ideálja. 1990 elejére nyilvánvalóvá vált, hogy ez Nyugat-Európában már szalonképtelen. (Ekkor jelenti ki Párizsban Kis János nagy meglepetést okozva, hogy az SzDSz szociáldemokrata jellegű párt, és nem thatcherista.) Bármennyire is Thatcher találmánya Major, az utód, a Financial Times szerint Thatcher lelépésével a thatcherizmus is véget ért. Anglia kifogyott a felszámolható iskolákból és kórházakból, privatizálható állami vállalatokból. Major "osztálytermeket és osztály nélküli társadalmat" ígér. Nem 500 nap alatt ugyan, mint Satalinék a piacgazdaságot, de nem is 20 év alatt, mint Hruscsov a túlszárnyalást, hanem az ezredfordulóra. Hacsak közbe nem jön egy munkáspárti kormány...

...szeptemberben cikket írtam a – még Kanyó-féle – Magyarországra a nálunk éppen ünnepelt Thatcher asszony helyzetét destabilizáló égető gondokról. "A Vasladyt hivatalba lépésétől fogva a szabad piac és a magántőke prófétájaként tartották számon világszerte. A saját hazájában már nem az:" Ez és a hasonló kijelentések készítették arra egy olvasót, hogy felháborodott levelet írjon a szerkesztőségnek, közölve, hogy e cikk miatt lemondja a Magyarország előfizetését. Pedig amilyen formában Thatcher ismét a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó lapok címlapjaira került – ezek közül válogattunk néhányat illusztrációként –, már előre jelezte a készülő vihart. S most, az események után – különösen a finálé miatt – valóban úgy tűnik, hogy ha semmi egyéb nem, hát a búcsúzás példaértékű Thatcher 11 évéből. A leharcolt politikus maga félreáll. Saját – esetleg még néhány hónapig tartó – karrierje szempontjait alárendeli pártja és osztálya érdekeinek. Magyarország azonban nem engedheti meg magának, hogy felismerje: a thatcherizmus megbukott. Mert akkor. miben hinnénk? Mi privatizálunk, deregulálunk, liberalizálunk, akkor is, ha ettől sem fellendülés, sem felzárkózás nem várható. Esetleg felfordulás. De az is siker lehet, ha egy thatcheri parafenomén vezényli le. Egy jó kis kanálhajlítgatás mindent megér.

A. L.

Tabák Péter:

Üzleti etika Kelet-Közép-Európában – múlt, jelen, jövő

Mottó:

"...bizonyos dolgokat lehetetlen
törvénnyel szabályozni..."

(Arisztotelész: Nikomakhoszi etika)

Politikai rendszerünk pluralizálódásával reflektorténybe kerülnek olyan, korábban háttérbe szorított problémák (pl.: a környezetszennyezés, a participáció, az alkalmazotti jogok, stb.), amelyet nem vagy csak nehezen kezelhetők hagyományos gazdasági–bürokratikus eszközökkel. Ezek ugyanis nagyrészt externális, a hagyományos értelemben vett gazdaságon kívüli hatások, amelyeket eddig nem sikerült sem internalizálni, sem más, gazdaságon kívül eső módszerekkel megfelelően kezelni (a későbbiekben ennek okait részletesebben kifejtem). A hagyományos közgazdaságtan általában csak az áruvilág elemeit, a gazdaság monetizált részét vizsgálja, ezért axiómarendszerébe, vizsgálódási körébe nem férnek bele e kérdések. Így a káros gazdasági hatások kiküszöbölésére új megközelítési módszerek, szemléletek kidolgozása vált szükségessé.

Az alternatív közgazdaságtan különböző irányzatai szélesebben értelmezik a gazdaság fogalmát: emberek, szervezetek és ökoszisztémák kölcsönhatásaként, és fő céljuk az ökológizáció és a humanizáció (Zsolnai 1989, 13-15. o.)

Az alternatív ökonómia egyik fontos irányzata a "business ethics", amely a gazdálkodás során felmerülő etikai problémákra keres megoldást. Ez az irányzat áll írásom középpontjában, amellyel kérdésfeltevéseinek és válaszainak relevanciáját, alkalmazhatóságát vizsgálom a mai Magyarországon.

A business ethics kialakulásáról

A business ethics Észak-Amerikában (az USA-ban és Kanadában) alakult ki, és innen indult hódító útjára a nyugat-európai fejlett országokba is. Mára az irányzat igen elterjedt, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban: 550 amerikai egyetem és főiskola 30%-a alapfokon, 57%-a emelt szinten oktatja a tárgyat (a hasonló kanadai tapasztalatokról. I. Singh, 1989.), és 1979-re a nagy amerikai vállalatok több mint 70%-ának volt ún. etikai kódexe. A 80-as évek elejétől önálló folyóirat (Journal of Business Ethics) és az 1986-ban az USA-ban alapított Business Ethics Association foglalkozik a gazdasági etika; kérdéseivel. (Chikán 1989)

Mi az üzleti etika tárgya? Mint az alternatív közgazdaságtan egyik irányzata egészen más metaökonómiai alapról indul ki, mint

a hagyományos ökonómia. Más a rendszerszemlélete: a gazdaságot az átfogóbb rendszerrel, a természeti környezettel kölcsönhatásban vizsgálja; más az emberképe: az embert nem egyszerű eszköznek, hanem a gazdasági folyamat végső céljának tekinti (Zsolnai 1987, 27-31., 109-118, o., Zsolnai 1989, 13-15., 41-45. o.), és mindezek miatt eltérő az értékválasztása is.

A hagyományos ökonómiai cselekvés alapjellemezője, hogy elsősorban formális, célracionális és egoista, míg az alternatív közgazdaságtan előnyben részesíti a szubsztantív, értékracionális, altruista tevékenységet (Zsolnai 1987, 27-31. o.). Az alternatív ökonómia és az üzleti etika olyan a társadalomban elfogadott értékeket, normákat kíván kiterjeszteni a gazdaságra, mint a másokért érzett és vállalt felelősség, a természeti környezet megóvása, stb.

A gazdaság ugyanis az újkorban végbement modernizációs folyamatok során kiszakadt korábbi társadalmi beágyazódásából, és önálló, öntörvényű szférává vált. A gazdasági fejlődés káros externális hatásai (pl.: a környezetszennyezés, az elidegenedés) szükségessé tették bizonyos beavatkozást a gazdasági folyamatokba.

A "láthatatlan kéz" szabályozó hatása önmagában, kizárólagosan még a XIX: századi szabadversenyes kapitalizmus időszakában sem érvényesült, ám ebben az ún. "éjjeliőr" állam feladata szinte csak a jogi keretek biztosítása volta. E felfogás mai képviselői (pl.: Milton Friedman) szerint a vállalatnak nem szabad etikai elvekkel foglalkoznia, mert ez gazdasági hatékonyságának romlásával, s így a társadalmi össztermék csökkenésével jár. (A közjót az önérdéküket követő vállalatok, a piaci szabályozás által valósítják meg.) Ez az elmélet tehát – Kormi fogalmával – a piaci koordináció elsődlegességét vallja.

A kormányzatok mindig fontos szerepet játszottak a gazdaság működési kereteinek kijelölésében. A "kormányzat keze" elmélet szerint etikai elveket elsősorban a törvények, szabályozók közvetítenek a vállalat felé. (Itt tehát a piaci és bürokratikus koordináció valamilyen kombinációjáról van szó.) Mint minden elmélet, a gyakorlatban természetesen ez is sérül. Még ha feltételezzük is, hogy a politika tényleg minden esetben a közjó érdekében cselekszik, de legalább is majdnem tökéletes a társadalmi kontroll felette (azaz a társadalom a konszenzus ellenére cselekvő vezetőket képes másokkal felváltani), a vállalatnak akkor is megérheti kibújni a törvények alól, ha ezzel esetleg profitját növelheti.

Az egyre bonyolultabb kapcsolatokból felépülő gazdaságokat a különféle állami szabályozó szervek egyre kevésbé képesek áttekinteni, ellenőrizni. Az információs aszimmetriát (a vállalatok mindig sokkal jobban ismerik saját tevékenységüket, mint a szabályozók) esetleg csökkenteni lehet az ellenőrző apparátusok létszámának növelésével, de a bürokrácia

növekedésével a kontroll hatásossága nem növekszik (lásd a Parkinson-törvényeket). Fontos tehát egy olyan ellenőrző mechanizmus kialakítása, amely alól nem "érdemes" kibújni.

A különböző külső kényszerek és szabályozások általában nem ilyenek. A szabályozás alanyainak (pl.: a vállalatoknak) gyakran a súlyos büntetések veszélye ellenére is megéri a társadalom számára káros tevékenységet folytatni (pl.: a környezetet szennyezni), mert a közvetlen károkat átháríthatják a társadalomra, és a nyilvánosságra kerülés valószínűsége kicsi. Végző esetben pedig ott van még a megvesztegetés lehetősége.

A büntetésnél eredményesebb lehet a jutalmazás, pl.: a környezetvédő beruházások támogatása adókedvezménnyel. Ez a forma már nem tételezi fel az aktorokról, hogy szándékosan "rosszat" cselekszenek, hanem ösztönzi a "jó" cselekedeteket, tehát általában morálisan is kedvező hatású (a "rossz" helyett a "jó" mintáját rögzíti), mint a negatív stimulusok. (A környezetszennyezés problémáinak megoldására tett szabályozási kísérletekről /piacosítási próbálkozások/ a fejlett országokban lásd: Kaderják 1988., Kerekes-Szlávik 1989.)

A külső kényszerek azonban jórészt nem a kívánt hatást érik el (az sem ritka, hogy éppen az ellenkezőjét, mint azt a szabályozók szerették volna), mert erősen eltérnek a szabályozók a szabályozandók érdekei. Torzulást eredményezhet a regulátorok információ-hiánya és a két fél eltérő szemlélete, gondolkodásmódja is. (Ez a tárgyalásos módszerek hátránya.)

Nyilvánvalóan kisebb a tévedések, "félrehallások" esélye, ha a cselekvés nemcsak) külsőleg, hanem belsőleg (is) szabályozott, vagyis ha cselekedeteinket saját értékeink, éthoszunk befolyásolja. A business ethics koncepciója a fejlett erkölcsi érzékű, társadalmi és természeti környezetéért felelősséget vállaló ember képén alapszik, sőt a moralitás igényét kiterjeszti a szervezetekre is (Goodpaster-Matthews 1982).

Ez a kiterjesztés szükséges, mert a szervezetelméletből ismert, hogy az organizációk nem egyszerűen tagjaik összességei, hanem szupraindividuális rendszerek. (Erre a jelenségre utal a régi római mondás is: "A szenátorok jó emberek, de a szenátus gonosz bestia.")

"A felelősségnek a szervezetre való kiterjesztése egyszerűen annak a ténynek az elismerése, hogy az egész több, mint részeinek összege. Sok intelligens ember nem alkot intelligens szervezetet. Az intelligenciát strukturálni kell, meg kell osztani és komplex folyamatokban újból egyesíteni kell komplex célok érdekében. A vezetéstudomány rég bebizonyította, hogy a szervezetek tulajdonságai, sikerei és kudarcai olyan jelenségek, amelyek emberek tulajdonságainak koordinálásából erednek, és hogy az ilyen jelenségek magyarázata az egyén szintjén túlmenő elemzési és leírási kategóriákat tesz szükségessé. Az erkölcsi felelősség

olyan tulajdonság, amely éppúgy nyilvánul meg a szervezetekben, mint a szakértelem vagy a hatékonyság." (Goodpaster-Matthews 1982)

A nagy amerikai és kanadai cégek többsége e gondolat jegyében alkotta meg vállalati etikai "törvénykönyveit" (corporate codes of ethics), illetve a különböző szakmák a maguk professional code-jaikat (szakmai etikai kézikönyveiket). (Brooks 1989, Frankel 1989)

Mi az oka a business ethics gyors elterjedésének?

Bár az üzleti etika csírái már az 1940-50-es években megjelentek, viharos gyorsaságú elterjedése a fejlett országokban a 70-es évek közepétől figyelhető meg. Ettől kezdve minden valamire való business school-ban oktatják a tárgyat, és a gyakorlati életben is gyökeret ereszt a paradigma (pl.: a vállalatok felelőssége a humán és természeti környezetért; lásd erről a bhopáli katasztrófa következményeit /Zsolnai 1989, 16-17. o./, a Manville Corp. /azbesztgyártó/ perét vagy a Briarpatch vállalkozások terjedését /Zsolnai 1989, 19-21. o./).

Mivel magyarázható a gazdasági szakemberek. növekvő érdeklődése a téma iránt? Egy tanulmány (Brooks 1989) hat okot sorol fel:

- a szervezeti (vállalati) ténykedés iránti bizalom megrendülését (a bhopáli katasztrófa, az Ivan Boesky-féle tőzsdei botrány, stb. nyomán);
- az élet minőségének. fokozódó előtérbe kerülését, (A fogalom /quality of life/ tágan értelmezendő. Nem egyszerűen a magas szintű fogyasztást és a testi-szellemi egészséget foglalja magában, hanem különböző etikai elvek érvényesülését és a tiszta környezethez való jogot is, leginkább tehát a WHO egészség-definíciójával közelíthető.) Ezt különféle társadalmi (pl.: környezetvédő, fogyasztói, helyi érdekvédelmi, stb.) csoportok egyre erőteljesebben képviselik;
- azt az érezhető társadalmi elvárást, hogy a közjó ellenére cselekvő vállalatok és vezetőik súlyos büntetéseket, és ne enyhe pénzbüntetést vagy megbocsátást kapjanak;
- különleges érdekeltségű csoportok növekvő szerepét a befektetésekben:
  - az intézményi befektetőket (institutional investors) ,
  - az etikai elveket érvényesítő befektetőket (ethical investors),
  - a kisebbségi érdekek megjelenítőit (minority interests);
- mindezek következtében a téma publicitása, irodalma egyre nő (lásd pl. The 100 Best Companies to Work for in America, Ethical Investing, Rating America's Corporate Conscience c. szakkiadványokat);

– ezen okok hatására változik a gazdasági felfogás is: a rövidtávú profitmaximalizálásról (a formális, célracionális, egoista cselekvésről) a hangsúly áthelyeződik a mások (a kockázatvállalók, stakeholders) érdekeit is figyelembe vevő szubsztantív, értékracionális, altruista gazdálkodásra. (természetesen nem válik kizárólagossá, de szerepe megnő.)

Mindezen jelenségek azonban csak felszíni változások, és mögöttük mélyebb okok is kereshetők.

Az 1970-es évekre (különösen az 1973-as kőolajválság után) nyilvánvalóvá vált, hogy az addigi erőforrás-pazarló növekedés nem tartható, egyrészt a meg nem újítható erőforrások szűkössége, másrészt a környezetszennyezős intenzitása miatt. Előtérbe kerültek a környezetkímélő, energiatakarékos technológiák, növekszik az újrafelhasználás (recycling) jelentősége: a fejlett országokban (Gibbons-Blair-Gwin 1989, Frosch-Gallopoulos 1989, MacNeill 1989, Larson-Ross-Williams 1986). A kormányzatok is tudatára ébredtek a környezetszennyezés társadalmi költségeinek, és ezeket igyekeztek a vállalatok számára is érezhetővé tenni. (1972-ben vezették be az OECD tagállamai a PPP-t. /Polluter Pays Principle/, amelynek alapján a vállalatnak az általa okozott szennyezés teljes környezetvédelmi költségét meg kell fizetnie.) Így a költségcsökkentésre való törekvés közvetve, az energiatakarékosság és a környezetvédő beruházások, a később jelentkező helyreállítási költségekhez viszonyítva alacsonyabb ráfordítások révén együtt járhat a vállalatok társadalmi felelősségérzetének növekedésével.

Ezt a tendenciát erősíti a társadalmak értékítéletének változása is. Az anyagi jólét kiteljesedésével már nem a fogyasztás mindenáron való növelése az elsődleges szükséglet, hanem előtérbe más – a Maslow-i szükséglet-hierarchia szerint – magasabb rendű igények, például az egészséges életre vagy az önkiteljesítésre való törekvés.

A fogyasztó nemcsak az ár- és minőségi kritériumok alapján dönt egy termék vásárlásáról, hanem figyelembe veszi annak környezeti hatásait (pl.: egy mosópor foszfortartalmát); illetve a gyártó társadalmi felelősségérzetét is (ehhez a választás szabadsága, a kínálat változatossága szükséges). Komoly társadalmi nyomást gyakorolnak a gazdasági szervezetekre a különféle környezetvédő mozgalmak (az NSZK-ban a Zöldek már a parlamentbe is bejutottak), a helyi érdekekért és diszkriminációmentességért küzdő csoportok. Az USA-ban az ún. Citizen Act (a polgári kezdeményezésről szóló törvény) lehetővé teszi bárkinek, hogy – természetesen komoly bizonyítékok alapján –, perelhessen másokat, például: környezetszennyezés miatt, s a társadalmi mozgalmak e jogi lehetőséget ki is használják. A vállalatoknak: pedig, ha vétkességük igazolódik, a Polluter Pays Principle alapján a teljes helyreállítási költséget meg kell fizetniük. E lehetőség (pontosabban e lehetőség anticipációja) is a felelős döntésre ösztönzi a cégeket.

A II. világháború utáni kelet-közép-európai modernizáció sajátosságai és az "üzleti etika"

A kérdésre, hogy az üzleti etika miért Nyugaton és nem a kelet-európai szocialista országokban alakult ki, a válasz nyilvánvalónak és feleslegesnek tűnik. A továbblépés érdekében azonban szükségesnek tartom az előzmények elemzését.

A II. világháborút követő időszakban a kelet-közép-európai régió egésze a Szovjetunió befolyása alá került katonai, politikai, ideológiai és gazdasági téren egyaránt, s ennek következtében sajátos fejlődési ívet írt le. Mint Kulcsár Kálmán (1990) írja: "...a szocialista társadalomnak az a víziója, amely a kelet-európai fejlődés sajátosságai...és az európai centrum szellemi teljesítményeként született, nyilvánvalóan és szerzői által mindig is a centrum fejlődési tendenciájára épített marxi-engelsi társadalom- és politikaelmélet sajátos találkozásából jött létre, végül is nem szakadhatott el a kelet-európai történelemben kibontakozott fejlődés adottságaitól."

Milyen ideológiai alapértékekre épültek ezek a társadalmak? A II. világháború utáni kelet-közép-európai modernizációk (szovjet mintára) a marxi kapitalizmus-kritikán alapultak.

Kornai (1980 a) négy elvet sorol fel, mint a "szocialista gazdaság etikai elveit". Ezek:

- a szocialista bérezés elve: "mindenkinek munkája szerint" (avagy "egyenlő munkáért egyenlő bért");
- a szolidaritás elve (a gyengébbek segítése);
- a biztonság elve (a társadalom minden tagja számíthat arra, hogy ha bajba kerül, a közösség segít neki);
- az általános érdek elsőbbsége a részérdek felett.

Kornai meggyőzően bizonyítja, hogy ezek az etikai elvek szükségszerűen ellentmondásba kerülnek az általa felsorolt mikroökonómiai hatékonysági elvekkel. Ezek az erkölcsi principiumok az ideológia szintjén tényleg léteznek, azonban csak bizonyos érdekek védelmében használták fel őket. Mint azt Lengyel és Polgár (1980) is kifejtették bírálatukban: nem jelentek meg valós, átfogó értékeként. A politika érdekeinek megfelelően labdázott ezekkel a fogalmakkal, és szükségleteinek megfelelően alkalmazta őket szándékainak alátámasztására.

Helyesebb tehát elvont etikai elvek helyett a gazdaság és társadalom valós működését szemlélni.

Még ha fel is tételezzük, hogy a Komai által leírt négy "szocialista erkölcsi elv" a valóságban is-létezett (és nemcsak ideológiai jelszóként), akkor is nyilvánvaló, hogy csak korlátozottan érvényesülhettek. Az autoritatív politikai rendszer és a központosított terveződés eredményeként kialakuló hiánygazdaság (leírását lásd Kornai 1980 b) nem tette lehetővé

etikai elvek érvényesítését.

A paternalista állam, miközben az egyén és a vállalatok szabadságát, mozgásterét igen erősen korlátozta, cselekedeteik felelősségét is csökkentette (természetesen bizonyos határok között), hiszen aki parancsra cselekszik, az a felelősséget is továbbháríthatja.

A szocialista vállalat – főleg a direkt tervutasításos rendszerben – igen kevésbé önálló. Az állam az erőforrás-allokációtól a jövedelem elosztásáig szinte mindenbe beleszól, a piacon állandóan érvényesülő hiány pedig nem tesz lehetővé érdemi döntéseket; a vevő nem azt vesz, amit akar, hanem amit kap.

Hiánygazdaságban tehát sem az egyén, sem a vállalat nem tud igazán felelősségteljesen dönteni, mert nincsenek valódi választási alternatívái, és gyakran hiányzik a döntési önállósága is.

A gazdasági és politikai rendszer erősen hierarchikus felépítése folytán a legfontosabb, lényegi döntéseket a legfelsőbb szinten hozták, így a felelősség is itt koncentrálódott. A demokratikus kontroll hiánya folytán azonban e felelősséget nem lehetett számonkérni.

Elvileg természetesen a legfelsőbb gazdasági-politikai vezetés hozhatott etikus döntéseket, azonban a prioritások ismeretében ez nem valószínű. Az erőforrások szűkössége (a megvalósítandó feladatokhoz képest), a kelet-európai országok gazdasági fejletlensége és a fejlett tőkés országok utolérésének igénye a gazdasági-politikai fejlődés deformációjához, problémák egyoldalú, alternatíva nélküli kezeléséhez vezetett. Így vált lehetővé az 50-es évek nehézipar-centrikus, extenzív gazdaságfejlesztése és a monumentális építkezések az 50-es évek Sztálinvárosától a 80-as évek Bős-Nagymarosáig és Tengizéig.

Mivel az erőforrások szinte egészét az anyagi szférára fordították, visszamaradt a tudomány, a szolgáltatások és az infrastruktúra fejlődése. (A "termelő" és "nem termelő" szféra elnevezése és megkülönböztetése is utal erre az állapotra.) Az ember ebben a rendszerben csak jelszavakban volt a végső cél, valójában a növekedés eszközének tekintették. A kreativitás vagy a döntéshozatalban való részvétel nem illett bele a diktatúra sémába, ezért az ilyen törekvéseket elfojtották. Ez az erősen materiális szemlélet, amely még a termelés makroszintű mutatóiban is jelentkezett (az MPS /Material Product System/ elsősorban az anyagi termelés mutatóit veszi figyelembe), nem tette elképzelhetővé az üzleti etika értékeinek, törekvéseinek; így a humanizációnak a kibontakozását.

A gazdaság bürokratikus koordinációjának nehézkességet az irányítók és irányítottak közti informális kapcsolatok és nemhivatalos, etikai típusú koordinációs mechanizmusok enyhítették, mint például az ellátási felelősségre való

hivatkozás, kampányok (az informális; mechanizmusokról l.: Soós 1985). Ez a fajta "etikai koordináció" azonban szankciók és belső érdekelttség hiányában nem lehetett eredményes. A vállalati (különösen nagyvállalati) különérdekek érvényesítési lehetőségei háttérbe szorították a "megfoghatatlan" közérdeket a parciális érdekekkel szemben, és a keletkező közrosszakat (public bads) a társadalomra hárították át.

A "nem termelő" szféra elhanyagolása – aminek hatása csak hosszú távon, évtizedek múlva érezhető (lásd Bródy /1983/ érvelését az oktatási rendszerrel és a tudománnyal kapcsolatban /44. és 91-92. o./), – már mutatja az időbeli diszkontálás jelenlétét, amit a gazdaság hiánygazdaság jellege tovább erősít. Mint Kindler (1985) írja: " ... a létfontosságú szükségletek fenyegetettsége esetén elsősorban erre koncentrálnunk, másképpen kifejezve ez szervezi cselekvéseinket, magasabb rendű szükségleteinket, igényeinket viszont a fenyegetés elhárításáig (vagy a szükséglet kielégítéséig) erősen diszkontáljuk. Következésképpen minél alapvetőbb szükségletek kerülnek veszélybe, annál inkább rövidülnek a távlatok. Szélsőséges esetben mind az egyén, mind a közösség esetleg csak a mindennapi túlélésre vagy a máról holnapra élésre fordítja erőfeszítései túlnyomó részét." Gondoljunk csak a mindennapos beszerzési gondokkal küszködő szocialista vállalatra vágy a kampányokban gondolkodó gazdasági-politikai vezetésre? Nyilvánvalóan háttérbe szorultak a jövőre hárítható környezetvédelmi problémák.

Az 1968-as reform nem hozott lényeges változásokat az etikai elvek, a másokért érzett felelősség érvényesülésében. Fennmaradt a hiánygazdaság, a vállalatok függése a központtól (a nyereség központosítása miatt), az állam paternalista magatartása, a demokratikus kontroll hiánya, a különérdekeiket érvényesítő monopolszervezetek. Ha a formák és fokozatok változtak is, hiányzott az önállóság, és nem volt meg a társadalmi ellenőrzés, ami a felelős döntések szükséges, de nem elégséges feltétele.

Születtek ugyan környezetvédelmi törvények (1973: légtisztasági, 1976: környezetvédelmi) és védett területek, nemzeti parkok egész sorát hozták létre, ám ezek csak "kirakat"-intézkedések voltak a gazdasági felfogás lényege nem változott.

A 80-as évek magyarországi változásai (az átmenet időszaka)

A 80-as évek közepére-végére Magyarországon nyilvánvalóvá vált az ún. "létező szocializmus" válsága, ami gazdasági téren a szocialista vállalatok alacsony hatékonyságú működésében, a fejlett országoktól elválasztó technológiai szakadék (technological gap) szélesedésében, a közrosszak (pl.: a környezetszennyezés) mennyiségének növekedésében nyilvánult meg.

A problémák megoldására tett első lépések főként szervezeti jellegűek voltak (az 1984-es vállalati törvényről l.: Sárközy 1986), a gazdasági működés alapelveit, a tulajdonlást lényegében nem érintették. A vállalati tanácsok ugyan a participáció csíráit jelentették, azonban a tulajdonosi érzés hiánya és a közvetlen anyagi szükségletek (bérérdek) erőssége miatt a hosszú távú gazdasági szemlélet háttérbe szorult.

Az üzleti etika helyzete sem igen változott. Születtek ugyan jogszabályok (környezetvédelmi törvény, rendelet a veszélyes hulladékok kezeléséről, stb.), létrejött a Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium, azonban a közvetlenebbül érezhető, akut gazdasági problémák (pl.: a fizetési és külkereskedelmi mérleg hiánya) háttérbe szorították a hosszú távú érdekeket. Az 1988-tól felgyorsuló politikai változások lehetővé tették a központi akarattól független, azzal gyakran ellentétes érdekű társadalmi csoportok kialakulását és véleményük artikulálódását (főleg az egyesülési és párttörvény megalkotása után). Környezetvédő szervezetek alakultak (a magyar környezetvédő mozgalmakról lásd pl.: Mézes 1988.), és megerősödött a spontán lakossági ellenállás az egészséget és a környezetet károsító beruházásokkal szemben (lásd pl.: az ófalui radioaktív hulladék-temető vagy a gyöngyösi Használt Akkumulátor Feldolgozó esetét, utóbbiról lásd pl.: Juhász 1989.)

A vállalatokra gyakorolt társadalmi nyomás még mindig nem elég erős: a környezetvédő mozgalmak csak most alakultak, és nincs meg egyelőre az eredményes működésükhöz elengedhetetlenül szükséges, a Citizen Act-hez hasonló jogintézmény. Az új magyar alkotmány tartalmazza ugyan az egészséges környezethez való jogot, azonban nincsenek meg a jog érvényesítését segítő törvények.

Még mindig sok a monopolhelyzetben levő nagyvállalat, amelyek közelmúltig jó kapcsolatban voltak a gazdasági-politikai vezetéssel, és az őket ért támadásokat felülről jövő segítséggel tudták kivédeni.

A vállalkozói, illetve a vállalatok és fogyasztók közötti kapcsolatokban sem érvényesülnek még etikai megfontolások. Nagy a gazdasági és politikai bizonytalanság; a hiány, ha csökkenő intenzitással is, de még sok piacon fennáll, és gyakran nincsenek tényleges morális döntési alternatívák a romló anyagi helyzet miatt sem. (Az általában igen drága nyugati importtermékek nem jelentenek reális versenytársat az olcsóbb hazai és szocialista termékeknek, hacsak a vevő nem kényszerül kényszerhelyettesítésre.)

Szükségünk van-e gazdasági etikára?

A címben feltett kérdésre a válasz, úgy vélem, igen. Hiszen úgy is fogalmazhatunk, hogy hagyjuk-e tovább szélesedni a technológiai szakadékot hazánk és a fejlett országok között. (A technológia itt széles értelemben a termelési feltételeket és a környezetet jelenti.)

A gazdasági etika mára, de legalábbis a közeljövőre a gazdasági kultúra egyik elemévé válik. Nélkülözhetetlen lesz a gazdaságot szélesebb rendszerben, a természeti környezettel együtt szemlélni, ha nem akarjuk a gazdasági fejlődés káros mellékhatásaként a természettel egyetemben magunkat vagy utódainkat is elpusztítani.

A gazdálkodás hatékonyságának növelése érdekében is érdemes az embert nem csak mint termelési tényezőt tekinteni, hanem mint morális, gondolkodó, kreatív lényt a döntéshozatalba is bevonni, a participáció lehetőségét megadni (lásd Zsolnai 1989, 135-138. o.), mert a gazdasági döntések az egész társadalom jövőjére hatással lehetnek. Fontos a felelős, a gazdaság társadalmi és természeti környezetét figyelembe vevő transzformáció, nemcsak a jelen, hanem a jövő társadalmainak érdekében is.

Mire van szükség a felelős gazdálkodáshoz"? Nem elegendő, de szükséges a felelősen gondolkodó menedzser és vállalati alkalmazott, nem elégséges, de szükséges a vállalati vezetők etikai képzése, etikai kódex kidolgozása.

Fontos a kormányok felelősségérzete, a vállalati működés jogi kereteinek kimunkálása (pl.: a tisztességes versenyről szóló törvény, monopólium-ellenes törvény), szigorúbb környezetvédelmi törvények meghozatala és azok következetesebb érvényesítése, az állampolgári kezdeményezéseknek a Citizen Act-hoz hasonló biztosítása. A gazdasági feltételekhez tartozik a hiánygazdaság megszüntetése és egy jól működő piacgazdaság megteremtése (a fogyasztó választási szabadságának biztosítása). Végül a legfontosabb a társadalom értékrendjének megváltoztatása: az anyagi értékek helyett az erkölcsiek előtérbe kerülése. E változásnak legalább két fő feltétele van: egyrészt az anyagi jólét növekedése (ne az alapvető szükségletek kielégítése foglalkoztassa az embereket), másrészt az oktatás és a tömegkommunikáció szerepvállalása. A társadalmi-gazdasági és ökológiai rendszerek kölcsönhatásainak, a jövőfelélés veszélyeinek oktatása, a rendszerszemlélet elterjesztése igen fontos lenne.

Ha a felelős gazdálkodás ezen előfeltételei nem valósulnak meg, akkor az ország elmaradása a Nyugattól tovább fokozódik, romlik a természeti környezet állapota, s ezzel együtt a társadalmi közérzet is. Kedvező esetben viszont viszonylag kis költséggel (a jövőbeni többletköltségekhez képest mindenképpen kisebb áldozattal) jutunk a modern technológiákhoz.

Hivatkozások

1. Brooks; L.. J. /1989/: Corporate Ethical Performance: Trends, Forecasts and Outlooks, Journal of Business Ethics 1. szám
2. Bródy A. /1983/: Lassuló idő, Közgazdasági és Jogi, Bp.
3. Chikán A. /szerk./ /1989/: Vállalatgazdaságtan, kézirat, MKKE
4. Frankel, M.S. /1989/: Professional Codes: Why, How and with what Impact, Journal of Business Ethics 2-3. szám
5. Frosch, R. A. - Gallopoulos, N.E. /1989/: Új ipari stratégiák, Tudomány 11. szám
6. Gibbons, J. H. - Blair, P. D. - Gwin, H. L. /1989/: Az energiafelhasználás stratégiái, Tudomány 11. szám
7. Goodpaster, K. E. - Matthews, J. D. /1982/: Lehet-e a vállalatnak lelkiismerete? in: Szemelvények a "Vállalatgazdaságtan" tanulmányozásához, MKKE Vállalaltgazdaságtan Tanszék, Bp., 1989.
8. Juhász G. /1989/: Akkumulált mérég, Heti Világgazdaság 5. szám
9. Kaderják P. /1988/: A természeti környezet és a jólét kérdései a modern polgári közgazdaságtanban, Közgazdasági Szemle 3. szám
10. Kerekes S. - Szilávik J. /1989/: Gazdasági útkeresés – környezetvédelmi stratégiák, KJK
11. Kindler J. /1985/: Rövidülő távlatok, Valóság 7. szám
12. Kornai J. /1980 a/: Hatékonyság és szocialista erkölcs, Valóság 5. szám
13. Kornai J. /1980 b/: A hiány, KJK, Budapest
14. Kornai J. /1983/: Bürokratikus és piaci koordináció, Közgazdasági Szemle 9. szám
15. Kulcsár K. /1990/: A modernizáció és a jog, Akadémia, Bp.
16. Larson, E. D. - Ross, M.H. - Williams, R. H. /1986/: Túl a nyersanyagok korán, Tudomány 8. szám
17. Lengyel L. - Polgár M. /1980/: Gazdasági elvek, etikai elvek – és a valóság, Valóság 9. szám
18. MacNeill J. /1989/: A fenntartható gazdasági fejlődés stratégiái; Tudomány 11. szám
19. Mézes F. /1988/: Környezetvédők, Heti Világgazdaság 52-53. szám
20. Sárközy T. /1986/: Egy gazdasági szervezeti reform sodrában, Magvető, Bp.
21. Singh, J.B. /1989/: The Teaching of Ethics in Canadian Schools of Management and Administrative Studies, Journal of Business Ethics 2-3. szám
22. Soós K. A. /1985/: Tervutasítások, pénzügyi szabályozás, általános elvárások, Gazdaság 2. szám
23. Zsolnai L. /1987/: Mit ér az ökonómia, ha magyar?, Közgazdasági és Jogi, Bp.
24. Zsolnai L. /1989/: Másként gazdálkodás, KJK, Bp.

(Tabák Péter harmadéves hallgató. Ez az írás az 1990-es TDK-konferenciára – a TEK tagjaként – készített dolgozata. A szerk.)

ÚJ VÁLLGAZDKÖNYV ELŐTT

– "Egy amerikaihoz képest kiforratlan" (Chikán) –

Az új tankönyv előkészítése folyamatban van – jelentette ki Chikán Attila rövid tanszéktörténeti áttekintés után a Társadalomelméleti Kollégium "Tankönyvviták" címmel indult beszélgetéssorozatának első estéjén. Az új könyv '91-ben kerül a hallgatók kezébe, s ebben a tervgazdasági modell már csak mint történelem szerepel. A hangsúly áttevődött a vállalat belső életére, a marketingre és az innovációra. A képes és szöveges illusztrációk újra a legjobb magyar és külföldi irodalomból válogattatnak ki.

A jelenlegi tankönyv a jelenlevők szerint színvonalas, bár suttogott kritikaként elhangzott, hogy kicsit vastag. Mivel írásakor még nem volt látható a magyarországi változások illetően (vég)eredménye, a tankönyv kicsit sokat foglalkozik a paternalisztikus vállalattal, de mind tanulhatóság, mind felépítés, mind információtartalom szempontjából megállja a helyét. Kozma Ferenc a Külker tanszékről abban a kellemes szituációban volt, hogy úgy olvashatta, bírálhatta kollégái könyvét, hogy abból nem kellett vizsgáznia. Szerinte a gazdálkodásnak és a vállalkozásnak szét kellene válnia, és az utóbbira kellene nagyobb figyelmet fordítani. A különböző vállalkozási típusokat emelné ki, mondta, és a kiegészítő cikkek témaközelségét bírálta néhány helyen, de más vonatkozásban csak dicsérni tudta a tankönyvet.

Egy harmadéves hallgató az átfedésekről kérdezett, miszerint a tankönyv a mikroökonómia és az összehasonlító közgazdaságtan tankönyveivel fedésbe hozható.

Chikán Attila szerint a tankönyv – mint ahogy a másodéveseknek oktatott tantárgy is – alapvetéseket kíván rögzíteni, és más megvilágításban megmutatni: Említette, hogy az ismétlés és a tudás közeli rokonságban vannak.

Nagy meglepetéssel vette tudomásul, hogy a hallgatói vélemények egyöntetűen abba az irányba mutattak, hogy a vállalati gazdaságtant első félévben, az erősen matematizált mikroökonómia előtt kellene tanítani. "Meg sem fordult a fejünkben ez a lehetőség" – mondta elgondolkodva.

Kocsis Károly – aki szintén a vállgazd tanszék részéről vett részt a beszélgetésen – egy kérdésre válaszolva határozottan állította, hogy "igen, lesz gondjuk a decemberben vizsgázóknak". Majd szemináriumvezetési módszereiről beszélt, mondván, az az önálló kutatómunka segítésére való, a diákokat aktivizálni kell. Fel kell szabadulniuk az egyetem "nyomása" alól, és saját kutatási területet keresni. Lehet, hogy maximalista, és nézetével egyedül van, mondta, bár a jelenlevők többsége elfogadta gondolatmenetét. (Legalábbis elvben-szóban.)

Végül a tankönyvet nemzetközi viszonylatban próbálták elhelyezni. Chikán Attila szerint a legmodernebb amerikai business-könyvekhez képest kiforratlan: Mind tartalmilag, mind kivitelben jó néhány évvel elmarad azok mögött. De ha jobban átgondoljuk, úgy érzem – többek között mert ez az első ilyenfajta próbálkozás – ez a vélemény kicsit pesszimista, s a tankönyv a többi tankönyveinkhez képest is megállta a helyét. Mindenesetre: kíváncsian várjuk az újat.

Alec Nove:

A megvalósítható szocializmus

KJK, 1990

André Kostolany a következő epigrammával illusztrálja véleményét a "piac vagy terv" dilemmájáról:

"Colin szerelmese márványszépségű combjait csodálja. Egyszer a jobb tűnik szebbnek, máskor a bal. – Ne habozz barátom, szól ő, hagyd, hogy én döntsek, az igazság a kettő között van!" (1)

Nove is hasonlóképpen dönt a kérdésben, amikor a megvalósítható szocializmus útját keresi azonos című könyvében. (A kötet egyébként 1983-ban jelent meg, néhány hónapja magyarul is olvasható.)

A szerző elveti a klasszikus marxi szocializmusképet, azt utópisztikusnak tartja. Az ő modelljében helye van a magántulajdonnak, a piacnak, a monopolizálódást megakadályozó államnak. Azonban a domináns tulajdonforma az állami és szövetkezeti tulajdon, és az alapvető stratégiai, döntések széleskörű demokratizmuson nyugodnak. A gazdasági hatékonyságot a piac, a társadalmi igazságosságot a közösségi intézmények garantálják.

Ha a fenti elveket a magyar reform-közgazdaságtanban járatos Olvasónk ismerősnek fogja találni, azt hiszem, az nem a véletlen műve. Ugyanis Nove számára az új gazdasági mechanizmus tapasztalatai alapvető fogódzókat jelentenek a "megvalósítható szocializmus" (továbbiakban: megszoc) modelljének kidolgozásában. A magyar fejlődésben pozitívként értékeli a piaci viszonyok kiterjesztését, a mezőgazdaság duális szerkezetét és az életszínvonal stabilitását. Ugyanakkor problémának tartja, hogy a magyar modellben nincs hely a munkásönigazgatás számára, amely a gazdasági döntéseket demokratikusabbá tehetné.

Nove fontos szerepet szán az önigazgatásnak is, csak a központi és vállalati szintű jogok viszonyát tekinti vitapontnak. Nove a központot formálisan (a mikroszinttel való differenciálatlan ellentétében) ragadja meg, míg az önigazgatást és a piacot az állampolgári autonómia közös kalapjába teszi. Így az önigazgatás és a (tőkés) piac – társadalmi formát érintő – ellentéte eltűnik, ahogy a költő mondja, "akár az erdőben a vadnyom".

A jugoszláv fejlődés empirikus anyaggal is szolgál az önigazgatás szempontjából. A "társult munka alapszervezetek" nagyobb munkásbeleszólást engednek a vállalati döntésekbe, állítja Nove. Ugyanakkor komoly probléma, hogy általában ez a

dolgozói jog a bérérdekre korlátozódik. A jugoszláv modellben a központi bürokráciák (dez)organizáló funkcióját a helyi bürokráciák töltik be. Olyan véleményt idéz Nove, hogy "az öngazgatás csak egy álca, amely mögött: politikai szféra valódi döntéshozói jól megbújhatnak." (2).

A jugoszláv (és a lengyel) mezőgazdaságot a szétaprózott földbirtok-szerkezet miatt a gyenge teljesítőképesség jellemzi. Nove beszél "baloldali növényekről", amelyek nagyüzemi méreteket követelnek, és "jobboldali növényekről", amelyek kisebb üzemméret mellett gazdaságosabban termeszthetők. A "megszoc"-ban mindenképpen figyelembe kell majd venni a növények "pártállását".

A lengyel fejlődést mint a katasztrófába vezető utat jellemzi a szerző. A Szolidaritás találkozása az ellenzéki értelmiségiekkel, a munkástanácsok visszaállításának követelése (a "vissza" 1956-ra utal) a kibontakozás lehetőségét hordozta magában. A másik oldala a dolognak, hogy végiggondolt koncepció hiányában, elhamarkodott akciókkal a Szolidaritás maga is hozzájárult a válság elmélyüléséhez. (Nove elemzését egészen pontosnak tartom. A kormányra került Szolidaritás csak ezzel, a jelentős munkástámogatással volt képes – sokterápiája ellenére is – hatalmon maradni. Másfelől a Szolidaritást jellemző koncepciónélküliség következménye ez a "nem a lengyel rögből kinövő" gazdaságpolitika, mely a támogatottság gyors eróziójához vezethet.

Nove a kínai tapasztalatokból sem tart sok elemet követésre méltónak. A "nagy ugrás", a "kulturális forradalom" politikája rendkívül sok kárt okozott, gazdaságilag és erkölcsileg egyaránt. A társadalmi munkamegosztás lazítására és az új gazdálkodási formák kimunkálására irányuló kísérleteikben volt ugyan demokratikus szándék, azonban ez csak a pokolba vezető úthoz szolgáltatott építőköveket.

Nove foglalkozik a klasszikus, "prereformista" pártállamok működési mechanizmusaival is. Mivel az érdeklődő e témában ma már elegendő információhoz juthat, ezért csak az általam legtalálóbbnak tartott bekezdés idézésére szorítkozom:

"Ki merem jelenteni, hogy fennáll a következő paradoxon. Az állam és a párt hatalma túl nagy is, meg túl kicsi is. Olyan nagy, hogy képes megakadályozni az önálló, spontán tevékenységet, a szabad társulást és szervezkedést, részekre bont, izolál. De ő maga is részekre bomlik, és a legnagyobb nehézséget okozza neki, hogy a saját tevékenységének összhangját biztosítsa. Bár névleg szinte az egész mikroszféra felett hatalma van, nyilvánvalóan képtelen arra, hogy ezen a szinten biztosítsa a szükséges kapcsolatot kereslet és kínálat között, vagy hogy fegyelmet kényszerítsen a munkásokra,

vállalatvezetőkre, a saját hivatalnokaira. A rendszer modellje mindentudást és mindenhatóságot feltételez, és a legtöbb probléma abból származik, hogy ezek egyike sincs meg." (3)

Nove kritikáját adja a marxi politikai gazdaságtannak is. Sajnos, itt nincs mód a részletes ismertetésre, de az Olvasónak szórakoztató időtöltést jelenthet, ha összeveti az eredeti marxi gondolatokat és a nove-i csúsztatásokat.

Egy rövid összefoglaló erejéig térjünk vissza a "megszoc"-modellre!

Az előzőekben bemutatott országok reformtapasztalatait fontos adaléknak tartja Nove a "megszoc" számára. Talán a kritikus szemnek feltűnhet, hogy a szerző főleg a reformok pozitívumait emelte be a modellbe, a negatívumokat nem vette kellő mértékben figyelembe. Emiatt Nove módszere könnyen egyoldalúnak minősíthető. Természetesen sokkal egyszerűbb dolga van a kritikusnak a reformszocializmusok bukása és a rendszerváltozások után, hogy megítélje a letűnt rendszerek értékeit. Nove védekezése neki is szól:

"Nincs kristálygolyóm, hogy a jövőbe lássak!" (4)

Tasy Zsigmond

Az idézetek forrásai:

1. Kostolany, A.: Tőzsdeszeminárium, 166.old. (KJK. 1990)
2. Nove, A.: A megvalósítható szocializmus, 159. old. (KJK,1990)
3. u. o.: 129. old.
4. u. o.: 168. old.

Bozzai Rita – Farkas Zoltán:

Hitelválság (Adósságaink története)

Morál-Codex,1990.

A nagy változások sodrában irreális azt várni, hogy azonnal teljes, általános, elméletileg megalapozott, kiforrott értékelést adjunk korunk fejleményeiről. De a gazdaságtörténet és a politikai gazdaságtan számára sem a pihenés időszaka ez, hanem az anyaggyűjtés, ami az eseményeket átélők és részben alakítók meglátásainak, véleményének, élményeinek feljegyzését is jelenti. Akit a napi sajtónál mélyebben érdekel mai gazdasági válságunk előtörténete, kezébe vehette már Havasi Ferenc interjúkötetét, Timár Mátyás, és Berecz Frigyes visszaemlékezését. Bozzai Rita és Farkas Zoltán, a két ismert újságíró-riporter olyan személyiségekkel készített interjúkat gyűjtöttek egy több mint 300 oldalas kötetbe, akik hiteles és tanulságos információkkal és szempontokkal tudnak szolgálni a 80-as évek hazai gazdaság- és társadalomtörténetének elemzéséhez.

A kötetben a gazdaságpolitika részéről Havasi Ferenc, a gazdaságirányítás felső vezetéséből László Andor, Veress Péter, Hetényi István; Fekete János és Bartha Ferenc, a kormányiszervek apparátusából Kupa Mihály, Balassa Ákos, Zdeborsky György, Szalkai István, Boros Imre, Bakó Ede és Tarafás Imre, a nemzetközi pénzüvilág képviselésében Alexander Lámfalussy, elméleti közgazdászként pedig Botos Katalin, Köves András, Kopátsy Sándor és Szegő Andrea szólal meg. A névsorból igazoltan hiányzik Fock Jenő, Németh Károly és Faluvégi Lajos. "Igazolatlanul" maradtak ki olyan kulcsszereplők, mint Marjai József vagy Huszár István, és érdekes lenne a pénzügyesekkel egy kötetben olvasni azon nagyvállalati és más gazdasági vezetők álláspontját is, akik – az itt olvasható magyarázatok szerint – a dollárfaló szovjet export, a túlméretezett energetikai beruházások és az egyensúlyfelborító növekedés felé orientálták és "rendezték vissza" újra és újra a gazdaságot, a struktúrapolitikát.

Az adósság kérdésében egészen a közelmúltig tartó titkolózás miatt a közvéleményben e problémáról számtalan kérdés és tévhit él, amelyeket itt – a kötet jellegéből adódóan – a riportereknek kell képviselniük. – Mire költöttük a sok pénzt? Igaz-e, hogy Fekete János önkényesen intézkedett hitelügyekben? Hogyan bánnak velünk a nemzetközi pénzügyi szervezetek? Mekkora kárt okozott a dollár-rubel konverzió? Elkerülhető-e a fizetésképtelenség? Ki a felelős? – Az ilyen és hasonló kérdésekre a kötet jellegéből adódóan egyértelmű választ nem kapunk, élményszámba megy viszont tanulmányozni az egymásra mutogatás iskolapéldáit.

A hosszú titkolózás és a meg-megújuló őszinteségi rohamok közepette is folytatott félrevezetés miatt az eladósodás külső, mondhatni objektív vonatkozásai a legkevésbé ismertek. Például az, hogy a nemzetközi adósságválságban a pénzügyi folyamatok már-már önálló életet élnek. Veress Péter nyilatkozatában olvasható, hogy az "áruforgalom összesített egyenlege 1982 és 1987 között 1,4 milliárd dollárral volt aktív. Korrigáljuk ezt a költségráradásokkal! Ez az exporttevékenységünkön körülbelül 1,6 milliárd, az importon úgy 420 millió dollár. Tehát az áruforgalom tényleges szaldója -600 millió dollár. Amiközben ekkora a deficit, jelentősen javult a turizmus mérlege. Ezzel szemben az adósság ezen időszak alatt 8,7 milliárdról 17,5 milliárdra nőtt. Vagyis, az olló rettenetesen szétnyílt az áruforgalmi és a fizetési mérleg között. Tehát ennek a döntő része kamat. A Magyar Nemzeti Bank a megmondhatója annak, hogy mekkora az árfolyamveszteség". (62. o.)

Boros Imre, a Nemzeti Bank egykori osztályvezetője így beszél a helyzet drámaiságáról: "Az átütmezés annyit jelent,

hogy megadjuk magunkat, mindkét karunkat felemelve. A fegyverszünet után jön a béketárgyalás és természetesen a győző diktál. A vereséget el kell szenvedni, nem beismerni. Ha átment rajtam a tank, azt el kell ismernem, de ha még csak szembe jön, akkor küzdeni kell ellene. A tank még nem ment át rajtunk. Ha megtörténik, akkor annak anyagi következményeit jó ideig viselnünk kell. Ennél drágább mulatság az egész magyar történelemben nem lenne. Ezt bizonyítja, hogy a második világháború összes anyagi vesztesége gond nélkül összemérhetők az 1970 és 1987 között elszenvedett árfolyamveszteségekkel. Ez azért döbbenetes, nem?" (219. o.)

Szegő Andrea arra hívja fel a figyelmet, hogy nem egyszerűen a hibás gazdaságpolitikai döntések és a pénzügytechnikai hibák nyomják egyre mélyebbre az országot az adósságválságba. Döntő szerepe van ebben a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek, melyek egy bizonyos pont után (az adósságcsapda bezárulását követően) közvetlenül diktálják a nekik kedvező; de az adósságokat tönkretévő intézkedéseket. "A statisztikák magukért beszélnek. Az IMF és a Világbank máris haszonélvezője a hitelezés eddigi folyamatának. A 'népbíróság' szerint 1984 óta az IMF átlagosan évi 3, a Világbank pedig évi 1,9 milliárd dollárt szívott ki az adós országokból. Ez pedig nyilvánvalóan ellentétes a nemzetközi pénzügyi szervek alapító okiratában leírtakkal, hogy segítse a tőkeáramlást a fejlett Északról a fejletlen Délre. Egyébként itt kell megjegyezni, hogy a fejlett tőkés országok 1982 és 1987 között összesen 290 milliárd dollárt vontak ki az eladósodott országokból. Vannak ennél borúlátóbb becslések is, amelyek 700 milliárd dollárról szólnak". (145. o.)

Az interjúkat olvasva nemcsak adósságaink története körvonalazódik egyre világosabban. Az eladósodás ugyanis az utóbbi évtizedben nem egyszerűen egy közgazdasági probléma volt a sok közül, hanem 1978 után a gazdaságpolitikai és irányítási tevékenység "alfája és omegája". A felvonultatott vezetők, szakértők, pozitív és negatív hősök történetei érzékletes képet nyújtanak a gazdasági válság kibontakozásáról, a döntéshozatali rendszer visszásságairól, s így hozzájárulnak az egész kimúlt politikai rendszer "hitelválságának" megértéséhez is.

(Andor László)

Somogyi Csaba:

Miért van munkanélküliség?

(elméletttörténeti vázlat)

A munkanélküliség a piacgazdaságban, még az úgynevezett szociális piacgazdaságban is folyamatosan jelen lévő, de hullámzó mértékű kapacitáskihasználatlanság. A közgazdászok különböző módon magyarázzák a jelenséget.

A klasszikusok

A klasszikus politikai gazdaságtan kiemelkedő képviselői Smith és Ricardó nem tulajdonítottak jelentőséget a problémának. Nem véletlenül, hiszen az ő idejükben, a kapitalizmus kialakulásának időszakában még nem volt szembevetendő a gazdasági rendszernek ez a tulajdonsága a tőke expanziójának idején egyrészt a mezőgazdaság még döntő súllyal szerepelt a termelésben, ahol ezért a ciklikus válságból eredő munkanélküliség még nem lehetett meghatározó. Másrészt az ipari forradalom gyors felhalmozást igénylő időszakában éppenhogy a szükséges munkaerő-létszám biztosítása volt a megoldandó feladat, s nem a fölöslegessé vált munkástömeg okozott gondot. Ez tükröződött az elméletben is. A közgazdászoknál nem merültek fel a teljes foglalkoztatás gazdasági problémái, úgy vélték a magánügyük saját gazdagságuk maximumát biztosítani igyekvő törekvőseinek eredményeképpen, a "láthatatlan kéz" által irányított társadalomban csak átmenetileg létezhet egyensúlytalanság. Ebből következik, hogy az államnak nem szükséges beavatkoznia a munkapiaci folyamatokba sem, mert az esetleges feszültségek maguktól felszámolódnak.

Valójában az állam már az ilyen korai kapitalizmusban is fontos szerepet töltött be. A szabadpiaci elmélet elvont modelljéből kimaradnak azok a feladatok, amiket csak az új, és egyre inkább a tőke által irányított államon keresztül lehetett megoldani. Ezeknek az volt a lényege, hogy biztosítsák az egyre jobban erősödő ipar számára a szükséges munkaerőt. A dolognak két oldalról is nagy jelentősége volt. Erőszakkal kellett fellépni a feudális erőkkel szemben, hogy annak karmai közül kiszabadítsák a potenciális bér munkásréteg feltöltését jelentő utánpótlást. És erőszakkal kellett fellépni magával az utánpótlással szemben is, hogy behajtsák őket az ipari körzetekbe, ott pedig a munkakötelezettség alapján a gyárakba. A kényszermunka-törvények és a többi jogszabály ténylegesen az állam erőteljesen érvényesülő foglalkoztatáspolitikáját jelentették, amiről a neoklasszikusoktól kezdve a modern monetaristákig széles körben el szokás feledkezni. Az éjjeliőr állam ideális szerepének illúzióját annál könnyebb elhítni az emberekkel, minél távolabb vagyunk a történelemnek ettől az időszakától, s minél színvonalaltalanabb a

történelemoktatás.

Az állam erőteljes szerepvállalásának szükségessége mellett még egy fontos tanulsághoz juthatunk el az eredeti felhalmozás időszakának tanulmányozásából. A piaci alapokon működő tőkés gazdaság kiépítése a történelem során mindig nagy arányú felhalmozás árán volt csak megvalósítható. Az alapvetően a magántulajdonon és a profitra orientált termelésen alapuló piacgazdaság kiépítése rendkívül költséges dolog. Ennek forrásait az egyes történelmi időszakokban számtalan féle különböző módon teremtették elő. Kezdve a dél-amerikai nemesfémek Európába történő átszállításától, a mezőgazdaság hosszan tartó megsarcolásán át, egészen a Marshall-segély típusú nagy tőkeinvestálásokig. (Ebbe az utóbbi csoportba tartozik például legutóbb a dél-koreai gazdaság.) Mindegyik esetben közös viszont az alsóbb néposztályok nyomorúságban tartásának szükségessége, mégpedig jelentős időszakon keresztül. Olyan időtávról van szó, amely elég hosszú ahhoz, hogy a felhalmozásra kerülő munkamennyiség méretei lehetővé tegyék a vállalatok, az iparágak megerősödését. Ez utóbbi a legjelentősebb forrása a szükséges költségfedezetnek. És ennek a biztosításához legtöbbször igen jelentős állami beavatkozás fenntartása igényeltetik. Többek között azért, hogy a piacgazdaság kiépítésével beinduló ciklikus mozgások miatt időnként kiszélesedő munkanélküliekből álló réteg helyzetét megoldják. Mégpedig egy olyan időszakban, amikor a forrásokat máshová kell csoportosítani, nem lehet belőlük sokat a jóléti államra jellemző intézményrendszer finanszírozására fordítani.

A neoklasszikus iskola

A modern neoklasszikus közgazdászok onnan kapták a nevüket, hogy Smith és Ricardo nyomdokain haladva a szabad piac zavartalan működésének biztosítását tartják a piacgazdaságban jelentkező bajok megszüntetése egyetlen és legjobb módjának. Alapállásuk a következő: a versenymechanizmus automatikusan az összes termelési tényező teljes kihasználásához vezet. Ha azonban mégis van munkanélküliség, (márpedig a tények erre engednek következtetni), akkor annak okai külső tényezőkben keresendők. Ilyen a munkások bérharca, amit a szakszervezeteken keresztül folytatnak. Ezek a harcok azt eredményezhetik, hogy a reálbérek gyorsabban nőnek a kelleténél: Így ők maguk az okai, ha a vállalkozók nem hajlandók mindnyájukat foglalkoztatni. Ez a felfogás a munka és a tőke konkurenciaharcát a piacgazdaság logikáján kívülre helyezi. Egy olyan rendszeren kívülre, amelyik egyébként az ő felfogásuk szerint is a totális konkurencia elvén működik, ami nem kis jelentőségű ellentmondás az elméleten belül.

Egy másik változat (Walras) szerint az egyensúlyt nemcsak a

vállalkozók növekvő munka iránti kereslete hozza létre, hanem emellett a kínálat csökkenése is hat. A munkások pedig azért csökkentik kínálatukat, mert a bér adott nagysága mellett nem hajlandók feláldozni szabadidejüket. E két folyamat a csökkenő béreken keresztül egyensúlyt eredményez a kínálat és a kereslet között. Csak éppen nem a valóságosan létező termelési tényezők között, hiszen legalábbis munkaerőben maradnak kihasználatlan kapacitások. Ezek az úgynevezett "önkéntes munkanélküliek". Így azután nem azt sikerült bizonyítani, hogy a munkanélküliség megszűnt, hanem az egyén szabad választásának tudja be a munkaerő foglalkoztatáson kívül rekedt részének létezését.

A fejlett országokban valóban létező jelenség az önkéntesen vállalt visszalépés a munkapiacról, vagy amikor az egyén megélhetési viszonyai (más forrásokra is tud támaszkodni) azt lehetővé teszik az önkéntesen vállalt részmunkaidős foglalkoztatás. De minden felmérés bizonyítja, hogy még az említett országokban is, nem beszélve a világ kevésbé fejlett régióiról, a részmunkaidős foglalkoztatás, de végképp a munkanélküliség által érintett emberek túlnyomó többsége kényszerből kerül az említett helyzetbe.

Pigou, aki a neoklasszikusok közül először foglalkozott explicite a munkanélküliséggel (The Theory of Unemployment, London 1933.), modernizálta a neoklasszikus felfogást, bekapcsolta például a társadalombiztosítást. Am ugyanarra az eredményre jut: biztosítani kell, hogy a bérek lefelé rugalmasak legyenek, s ha a bérek szabadon mozoghatnak, kialakul a teljes foglalkoztatottság. Illetve az ilyenkor is meglévő munkanélküliséget a súrlódásos munkanélküliségbe sorolja.

Összegezve: ezek az elméletek nem indukálnak gazdaságpolitikai koncepciót, hanem következtetéseik abban állnak, hogy az automatizmusok érvényesülésének korlátozása okozza az egyénsúlytalanságot. Így a kormányoknak egyetlen feladatuk van, megakadályozni, hogy a magától működő piaci mechanizmusokat bármilyen tényező mesterségesen befolyásolni tudja.

Samuelson szelíden "szép, de néha helytálló" elméleteknek nevezi az iskola eredményeit, Keynes azonban radikálisabb bírálatban részesíti őket. Félábrán a neoklasszikus talajon maradván rámutat azokra a makrogazdasági összefüggésekre, amelyek szükségképpen kimaradnak a szubjektív értékelméletekre építő közgazdaságtan látóköréből, és amelyek az összeomlás felé viszik a piacgazdasági rendszert, ha azt úgy magára hagyják, mint az a javaslatokban áll. Ennek ellenére a 80-as években egyedül üdvözítő tanként diadalát ülő monetarizmusban újra hódít az automatizmusok bűvös erejébe vetett hit. Különösen Kelet-Európában napjainkban, mert itt az automatizmusok teljes kiküszöbölését megcélzó gazdálkodási rendszerek omlottak össze, s ilyen modell után, a tapasztalatok hiányában hajlamos a tudományos közélet illúziókba ringatni magát.

Marx a munkanélküliségről

A marxi politikai gazdaságtan a tőkének abból az ellentmondásos tendenciájából vezeti le a munkanélküliséget, amely a következőkben foglalható össze:

1. A tőke minél több munkát akar magába szívni, mert ezzel növeli az elsajátítható értéktöbblet mennyiségét. A tőke lényegéből következik, hogy a termelési és értékesítési folyamatot magasabb szinten szeretné megismételni. A bővített újratermelés, számára a profit bővített újratermelése. A felhalmozási folyamatnak viszont elengedhetetlenül szükséges feltétele a népesség bővülése, hiszen anélkül állandóan beleütközne a népességkorlátba. Ahhoz, hogy ez végbemehessen, a bérek átlagos színvonalának nagyobbak kell lennie, mint amely csak a munkások egyszerű újratermelésére adna lehetőséget. Ez az oka az emberiség történetében a kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan bekövetkezett népességrobbanásnak.

2. Ezzel párhuzamosan érvényesül az a követelmény, mely szerint a tőke igyekszik csökkenteni az egységnyi termék előállításához szükséges munkamennyiséget. Vagy másképpen ugyanazt a termékmennyiséget a lehető legkevesebb munkával, ebből következően a lehető legkevesebb munkás alkalmazásával akarja előállítani. Tehát taszítja a munkát.

A tőkének ez az ellentmondásos természete azután úgy érvényesül, hogy egyfelől a népesség egyre nagyobb arányú növekedését eredményezi, más oldalról pedig a népesség bizonyos hányada állandóan mint viszonylagos túlnépesség jelenik meg.

A tőkés termelés felhalmozási folyamata – mint közismert – Marxnál, ciklikus fejlődése jelent. A két tendencia ellentmondásos volta túltermelési válságokban tör a felszínre. A túltermelési válság az egyik póluson a tőke, a másikon a népesség túltermeléseként jelentkezik. Marx hozzáteszi, hogy a két termelési tényező egyidejű fölöslegessé válása nehezen képzelhető el tőkés viszonyokon kívül. Ilyen viszonyok között azonban ez lehetséges ellentmondás, "mert noha a termelt értéktöbblet tömege növekednék ha a két felesleget összehoznák, de éppen ezzel növekednék az ellentmondás ama feltételek között, amelyek mellett ezt az értéktöbbletet megtermelik, és ama feltételek között, amelyek mellett realizálják." Tehát az ok: a tőke ideiglenesen megbénul, mert nem tud realizálni. A válságciklus, különböző időszakaiban azután a termelés méreteinek a hirtelen kitágulása és összehúzódása a viszonylagos túlnépesség létezését állandóvá teszi.

A technikai haladás a válság periódusaitól függetlenül állandóan fölöslegessé tesz munkásokat. Ugyanakkor az újabb gépi rendszerek bevezetésének munkahely-megszüntető hatása munkahelyteremtő hatással is párosul. Ezek elvileg kiegyenlítik egymást.

Kapitalista viszonyok között azonban a termelés anarchisztikus vonásai nem teszik lehetővé az ilyen kiegyenlítődet. Az elbocsátott munkások és a keletkezett új munkahelyek időben és térben elkülönülnek egymástól, s a kapcsolat csak a tartaléksereg közvetítésével jön létre. Ebben foglalja össze Marx azokat a jelenségeket, amelyet ma strukturális és frikcionális munkanélküliségnek nevezünk.

Marx a munkanélküliséget olyannyira a tőkés gazdaság velejárójának tekinti, hogy megszüntetését magának a termelési módnak a megszüntetésével látja csak elérhetőnek. A tőkés piaccgazdaságot felváltó új termelési mód, a "társult termelők közössége" fogja megszüntetni a munkás kiszolgáltatottságát és elidegenedettségét saját termékétől, a tőkéjétől, s ezzel egyszer és mindenkorra felszámolja a munkanélküliség lehetőségét is.

A keynesi analízis eredményei

Annak az időszaknak, amelynek jelenségei Pigou figyelmét a foglalkoztatás kérdései felé terelték, az igazán jelentős terméke Keynes munkássága. Szakítva a neoklasszikus ortodoxiával teoretikusan bizonyította, hogy a piaccgazdaságot az automatizmusok nem tudják egyensúlyban tartani. A láthatatlan kéz nem tudja az egyének saját önérdékük által vezérelt cselekedeteit társadalmi harmóniává rendezni. Ami azt is jelenti, hogy a teljes foglalkoztatás magától csak véletlenül és pillanatokra valósulhat meg.

Keynes maga is neoklasszikus tanokon nőtt fel. Tanulmányai során megismerte a szubjektív értékelméleti iskola minden ágának legfontosabb eredményeit, és a nagy váltáshoz, a tanítómesterekkel történő szakításhoz – saját levelezéséből kiderül, – az évszázad első harmadának világméreteken is tragikus eseményei vezették el. Rá kellett jönnie, hogy az általa is művelt közzgazdaságtan kiindulópontjai és tételei, az ebből következő gazdaságpolitikai alapelvek és a valóságos világ között akkora a szakadék, amit már nem lehet a tiszta elmélet és a reális gyakorlat kuszasága közötti szokásos eltéréssel magyarázni. Itt már többről van szó, a tudomány megközelítési módjában kell lennie a hibának.

Főbb vitapontjai elődeivel, és kortársával Pigou-val a foglalkoztatás kérdései köré csoportosultak. A klasszikus foglalkoztatáselmélet két alapposztulátumát a következőkben állapította meg:

1. A munkabér egyenlő a munka határtermékével.

2. Meghatározott volumenű foglalkoztatás esetén a munkabér hasznossága egyenlő a foglalkoztatás határáldozatával.

Keynes fenntartás nélkül elfogadta az alapposztulátumok közül az elsőt érvényesként, viszont elvetette a másodikat. Érvelésében arra a megfigyelésre hivatkozott, amely szerint:

1. a munkások hajlandók a nominális bér változatlansága mellett elfogadni a foglalkoztatás növelését, még annak árán is, hogy az esetleges áremelkedések miatt ez a reálbér csökkenésével jár együtt. Nem hajlandók viszont elfogadni a nominálbérek csökkenését.

2. azonkívül a nominálbérek csökkentése nem is alkalmas út a teljes foglalkoztatás megvalósításához, mert a fogyasztási cikkek kereslete legnagyobb részben a nominális bérektől függ, úgy hogy ha ezt az utat választjuk csökkenni fog a kereslet. A vállalkozók pedig elsősorban az előállítandó termékekre irányuló várható kereslet szempontjából döntenek a beruházások és a foglalkoztatás kiterjesztéséről, csak másodlagos szempont a bérek csökkenése. Tehát a nominálbérek csökkentésének fő következménye a kereslet csökkenése lesz. És ez a második volt a fontosabb kifogása a 2. számú posztulátummal szemben.

A második posztulátum az elméleti bázisa az ortodoxok körében az olyan gazdaságpolitikai javaslatnak, amelyek a bérek csökkentésében látják a foglalkoztatás növelésének lehetséges útját. Keynes nem a logikátlansága miatt, hanem a munkások valóságos viselkedésének tanulmányozása alapján cáfolja ezt a hipotézist. Ezt nagyon fontos figyelembe venni, módszertani értelemben is igen jelentős fordulatot jelent az elődökhöz képest. A korábbi elméletek az értékfogalom megalkotásakor ugyan az empiriából indultak ki, de ez a vizsgálat pusztán a fogyasztó egyéni viselkedésének pszichológiájára szorítkozott. Most a munkások tömeges viselkedésének elemzése, tehát a makroszemlélet alkalmazása lép be, mint olyan szintje a vizsgálódásnak, amely az egyén viselkedésének elemzéséből nem megállapítható összefüggéseket képes feltárni. Metodikai jelentősége mellett azonban további érdemei is vannak a 2. számú posztulátum bírálatának.

Mindenek előtt rámutat arra, hogy a piacgazdaságban nem a munkások döntéseitől függ a munkanélküliség mértéke, és ezért a munkanélküliség zömében kényszerű munkanélküliség. A vállalkozók keresletorientált beruházási döntései a meghatározóak a foglalkoztatás mértéke szempontjából is.

Továbbá valamelyest rávilágít arra is, hogy a munkás viselkedését

nem lehet a helyzetét könyvviteli kalkuláció alapján végzett számítások eredménye szerint optimalizálni szándékozó vállalkozó cselekvéséhez hasonló módon elemezni. Vagyis rámutat arra, hogy a munkapiac más piacokhoz képest különlegesnek számít, így fel kell tárnunk azokat a szabályszerűségeket, amelyek ennek a piacnak a különösségét jelentik: Nem feltétlenül, vagy nem pontosan ugyanúgy érvényesülnek a kereslet-kínálat általános összefüggései a piacnak ezen a szegmensén. Logikusnak és normálisnak tartja a munkások ilyen viselkedését, és ezzel ideológiai értelemben is fordulatnak tekinthető a neoklasszikus alaptételen gyakorolt bírálata.

Visszatérve az okfejtéshez, megállapította tehát, hogy a nominálbér-csökkentés elsődleges hatása nem a foglalkoztatás szintjének emelkedése lesz, hanem az összkereslet csökkenése. A kereslet csökkenése a vállalkozók reagálása miatt a termelés visszaesését fogja maga után vonni. Ez mind a munkások, mind a vállalkozók oldalán a jövedelmek csökkenését okozza, így a megtakarítások szép lassan megfogyatkoznak. Ez addig a pontig fog tartani, amíg ismét helyreáll a megtakarítások és beruházások egyensúlya. Keynes-nél a gazdaság egyensúlyi helyzetének fő mutatója a megtakarítások és a beruházások viszonya. Ha ezeknek nagysága megegyezik, akkor egyensúlyba került a gazdaság. De ha ez az állapota leírt módon jön létre; akkor azt nagyarányú munkanélküliség fogja kísérni. Ezt pedig mindenképpen el kell kerülni – mondja Keynes – mert az ilyen válságszituációk megismétlődése a nyugati civilizáció végét jelentheti. (Ne feledjük, hogy ebben az időszakban már lassan második évtizedébe lép Oroszországban a szovjet állam.)

Ezért a makrogazdasági összefüggésekre támaszkodva, a kormány aktív szerepét igénylő alternatívát dolgoz ki. Abból kell kiindulni, hogy a magas munkanélküliséget a beruházások elégtelensége okozza. Pontosabban: ha a gazdaság a teljes foglalkoztatás szintjéhez egyre közelebb kerül, akkor tendencia van arra, hogy a megtakarítások meghaladják a beruházásokat.

Hogy miért? Mert:

1. Ha nő a foglalkoztatottság, nőnek a jövedelmek. A fogyasztói hajlandóság (vagy megtakarítási hajlandóság) törvénye szerint a magasabb jövedelmek növelik ugyan a fogyasztást, de nem arányosan. Másképpen: a fogyasztó lelke olyan, hogy a magasabb jövedelmekből arányában többet takarít meg.

2. Ekkor a termelés nagyarányú bővülése miatt a tőke határhatékonyságának a törvénye szerint, a kamatláb alá süllyed a tőke várható hozama. Ez a beruházási indítékot nagymértékben csökkenti, ami a beruházások visszaeséséhez vezet.

Ebben a helyzetben a korábban vázolt mechanizmus beindul és azt eredményezi, hogy a megtakarítások csökkenése utoléri a csökkenő beruházásokat, és nem teljes foglalkoztatás mellett alakul ki az

egyensúly. A munkanélküliség törvényszerűen nagy méreteket ölt.

A keynesi alternatíva: nem szabad magára hagyni a piacgazdaságot, az államnak kézben kell tartania ezt a tökéletlen mechanizmust, gondoskodnia kell a foglalkoztatottság magas szintjének fenntartásáról. Ebből a helyzetből, ha létre is jön, a gazdaság belső törvényei alapján elmozdul lefelé. Ám ha az állam a megfelelő eszközökkel fellép, elvileg hosszú távon fenntartható ez az állapot.

Meg kell akadályozni, hogy az aggregát kereslet beinduló csökkenése kiváltsa a nem kívánatos hatásokat. Az államnak pótlólagos keresletet kell teremtenie, hogy kompenzálja a kínálati oldal fölényét, és ezzel fenntartsa a termelés színvonalát.

Növelni kell a fogyasztási határhajlandóságot, például az adókon keresztül történő jövedelemátcsoportosítással. Az aktív jövedelempolitika segítségével elkerülhető, hogy a megtakarítások meghaladják a beruházásokat.

Továbbá a kamatlábat olyan alacsonyan kell tartani, hogy a tőke határhatékonyságának a növekvő tőkeállománnyal együttjáró elkerülhetetlen csökkenése ne vezessen oda, hogy ez utóbbi kisebb legyen, mint a kamatláb. Valamint rá kell venni a vállalkozókat, hogy elfogadják a tőkejavak alacsony hozamát, s emellett is beruházzanak annyit, amennyi a teljes foglalkoztatás fenntartásához szükséges. "Ez persze nem jelentené a tőkejavak közel ingyenes használatát, hanem csupán azt, hogy a hozamuk alig fedezne többet a kopás és avulás okozta értékcsökkenésnél, továbbá a kockázatnak illetve az ügyesség és ítélőképesség kifejtésének valamilyen ellenértékénél. Röviden, a tartós javak teljes hozama az élettartamuk folyamán a nem tartós javakéhoz hasonlóan csak a termelésük munkaköltségeit fedezné, még valamilyen kockázati jutalmat és az ügyesség, illetve a- felügyelet költségeit. A dolognak ilyen állapota teljesen összeegyeztethető volna bizonyos mértékű individualizmussal, ugyanakkor azonban mégis egyet jelentene az összes járadékélvező fájdalommentes kimúlásával, s fájdalom nélkül megszüntetné a tőkéseknek azt a halmozódó képességét, hogy mások elnyomására és a maguk hasznára fordíthatják a tőke ritkasági értékét."

Íme a jóléti állam keynesi receptúrája. A fejlett piacgazdaságok a második világháború után általános gyakorlattá tették a keynesi elgondolásokon alapuló gazdaságpolitikát. Sikerült is országoként változó, de mindenképpen huzamosabb ideig alacsonyan tartani a munkanélküliség szintjét. Ezt az időszakot nevezték el a közgazdászok szellemesen "Aranykornak".

A jóléti közgazdaságtan gyakorlatba való átültetésének azonban igen komoly feltételei vannak. Magas növekedés mellett a kormányoknak nem nehéz a keresletösztönzésen nyugvó irányítást fenntartani.

Szükséges továbbá a stabil politikai konszenzus. Keynes idézett szavaiból kiderül, hogy a társadalomnak rendelkeznie kell olyan "ellensúlyokkal" (Galbraith elnevezése), amelyek biztosítani képesek a jövedelempolitika, vagyis az elosztási viszonyok relatíve igazságos, és a kereslet szempontjából hatékony jellegét.

De jelentős változások állnak be a körülményekben, amikor kitör a válság. Az 1970-es évek olajárrobbanásai a legtöbb helyen véget vetettek a jóléti közgazdaságtan uralmának. A piacgazdaságokban konzervatív fordulat zajlott le, amely elutasította a korábbi gazdaságpolitika alappilléreinek tartott keresletösztönzés elemeit: a magas adókat, az alacsony kamatlábakat ("olcsó pénz" politikája) és a magas foglalkoztatottságot. Ez alól kivételt csak a skandináv térség jelentett, ahol bizonyos módosításokkal, de fenntartották a jóléti államot és a szociális partnerséget.

A jóléti állam konzervatív bírálói

A munkanélküliség rövid távú adatainak elemzéséből született, az egy darabig nagyon népszerű Phillips-görbe doktrína. E szerint stabil összefüggés fogalmazható meg a munkanélküliség szintje és az infláció között. Határozott és ellentétes a viszony a két tényező között, ha a kormány az infláció leszorítását emeli ki prioritásként, intézkedéseinek következtében emelkedni fog a munkanélküliség, míg ha elsősorban a munkanélküliség ellen veszi fel a küzdelmet, a siker ára a növekvő infláció lesz. Ez a trade-off tehát szigorú választás elé állítja a gazdaságpolitikát. És miután a magas infláció általában szétzilálja a gazdaságot, az optimális kombináció beállításában az infláció letörésnek prioritást kell kapnia. A hipotézis az aktív foglalkoztatáspolitikai gyakorlatot háttérbe szorító, az aktív munkaerőpiaci beavatkozást gyengíteni szándékozó implikációkat tartalmaz. Hamar kiderült azonban, hogy a Phillips-görbe típusú összefüggés érvényessége meglehetősen korlátozott hatókörű. A 70-es évek második felének, a 80-as évek elejének adatsorai alapján cáfolták a hipotézist. Bebizonyosodott, hogy az emelkedő munkanélküliség egyáltalában nem jár együtt az infláció csökkenésével, sőt a kettő párhuzamosan emelkedhet. A stagfláció időszakában egyszerre kell szembenézni a magas inflációs rátával és a nagy arányú munkanélküliséggel. Nem feltétlenül lehet a munkanélküliség növelése árán kordában tartani az inflációt.

Ennek ellenére az elmúlt évtizedben kirobbant világgazdasági válság nyomán felerősödött neokonzervatív monetarizmus továbbra is támaszkodik hasonló összefüggésekre. Bizonyítani igyekszik a trade-off létezését, de ehhez alkalmaznia kell a M. Friedman nevéhez fűződő úgynevezett "természetes ráta" hipotézist.

A gazdaságban mindig van a munkanélküliségnek egy olyan szintje, "természetes rátája", amely mellett a reálbérek csak a termelékenység növekedésének arányában nőnek. Ezzel biztosítva van a gazdaság a bérinflációval szemben. Ez a ráta abszolút értékben nem határozható meg, időben változó értékű mutató. Ha a munkanélküliség mértéke a természetes ráta alá csökken, akkor a munkaerőpiacon keresleti nyomás alakul ki, minek következtében a reálbérek gyorsabban fognak nőni, mint a termelékenység. Ilyenkor pedig a gazdasági növekedés emelkedő infláció mellett fog folytatódni.

Ez az elmélet kifejezetten károsnak tartja, ha a gazdaságpolitika a teljes foglalkoztatáshoz igyekszik közelíteni. Őszerintük a munkanélküliségi szintet a természetes ráta körül kell tartani, ennél tovább nem szabad menni. Bonyolult dolog azonban pontosan meghatározni, hogy mennyi is valójában a természetes ráta. Néhány becslés rendelkezésre áll. Például kiszámították, hogy az 1984-es egyesült államokbeli állapotokra a ráta értéke kb. 6-7% lehetett. Ugyanakkor a közgazdászok hozzáteszik, az érték növekszik, tehát úgy vélik évről-évre nagyobb munkanélküliségre van szükség a gazdaság egyensúlyban tartásához. Bevezették a "dinamikus természetes ráta" fogalmát.

"A munkanélküliség magas természetes rátája a velejáró jelentős kényszerű munkanélküliség elfogadásával együtt a modern vegyes kapitalizmus alapvető fogyatékosága. Sőt úgy tűnik, hogy a probléma idővel mind súlyosabbá válik, ahogy egyre nagyobb és nagyobb munkanélküliségi rátára van szükség az infláció megfékezéséhez."

E sorokat olvasva az embernek "dés vu" érzései támadnak. Mintha Keynes már fél évszázaddal ezelőtt megmondta volna, hogy a magára maradó automatizmus egyre alacsonyabb szinten előálló egyensúly felé tör. A neokonzervatívok – úgy látszik, – a foglalkoztatással kapcsolatosan újra felfedezik a régi dolgokat és az új, modern elnevezéssel, rendkívül precízen kidolgozott matematikai apparátussal alátámasztva találják őket mint kikerülhetetlen, végzettszerű összefüggéseket. Sajnos a mi neokonzervatívjaink itt Kelet-Európában ma a legdinamikusabb képviselői az iskolának, és elég erősek ahhoz, hogy meghatározzák a kormányzati gazdaságpolitikát is.

(Somogyi Csaba a Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézetének tudományos munkatársa, a TEK egykori tagja. Egy a munkanélküliséggel foglalkozó hosszabb tanulmányának elmélettörténeti fejezetét vettük át. A szerk.)

1990. szeptember 4-tól 1990. december 1-ig

IX. 18. Kollégiumi gyűlés. (Az elhangzottakról a jegyzőkönyvben lehet olvasni.)

IX. 19. Évnyitó előadásában BAYER JÓZSEF ecsetelte kis országunk nagy utazását "pártállamból-pártállamba". Ezután került sor a féléves körök meghirdetésére.

IX. 25. A tőkés gazdaság szociáldemokratizálása kapcsán medítettünk el G. MÁRKUS GYÖRGY-gyel. a szociáldemokrácia "kétes jövőjéről".

IX. 26. CSÁKI GYÖRGY a 80-as évek konzervatív (neoliberális) gazdaságpolitikáinak elhallgatott, de mégis hozzáférhető titkaiba vezetett be bennünket.

X. 2. A két világháború közötti magyar szociáldemokrácia és a szakszervezetek viszonya került a középpontba SIPOS PÉTER előadásán.

X. 3. HARDI PÉTER-rel arról beszélgettünk, hogy a konzervatív hullám miként jelent meg, vált uralkodóvá az Egyesült Államokban

X. 10. SZALAI ZOLI téziseinek első vitájában a klasszikus és modern liberalizmus, a demokratizmus és a szocializmus

viszonylatában a konzervativizmus lényegének megítéléséhez kaphatott adalékokat a hallgatóság.

X. 13-14. Úttalan utakon egy kificamodott boka (Vigh Lacié), szalonnasütés és -evés, önfeledt röplabdázás, Czabán Laci világgazdasági helyzetjelentése a dolgok állásáról, egy szlovákiai zsibvásár és egy "koronás" ebéd, és még sorolhatnám, mi minden történt a kirándulásunkon Esztergomban és Párkányban.

X. 16. Az új TEK-esek egy vetélkedővel mutatkoztak be a kollégium előtt.

X.24. Mint kiderült, nehéz feladatra hívtuk meg BECSKEHÁZI ATTILÁT: öntudatos, de legalábbis ösztönös moderneknek próbálta értelmezni a posztmodern mibenlétét.

XI. 6. Kollégiumi gyűlés. (Jegyzőkönyvben.)

XI. 7. Ettől a naptól kezdve sokan megálltak az 511-es és 512-es szoba közötti fal előtt, hogy megszemléljék azt az óriási plakátot, amelyet Durucskó Mihály és Vida Cecília alkotott a Szovjetunió történetének sajátosságait bemutató képekből, cikkekből.

Este FÖLDES GYÖRGY értékelt a saját és a magyar baloldal tevékenységét és jelenlegi helyzetét, majd a TASY ZSIGA által összeállított vetélkedővel emlékeztünk meg az 1917-es októberi forradalomról, melyben megjelentek a korabeli bolsevik mozgalom híres és hírhedt személyiségei.

X. 14. CHIKÁN ATTILÁT, KOCSIS KÁROLYT és KOZMA FERENCET azért hívtuk meg, hogy mondják el véleményüket a Vállalatgazdaságtan tankönyvről. Elmondták.

X. 19. Összejöttünk, hogy megtudjuk, ki mit gondol az egy éves kötelező marxi mű olvasásáról, valamint arról, milyen TEK-hetet rendezzünk tavasszal.

X. 20. Mivel az egyetemen már nem hallgathatjuk, felkértük PACH ZSIGMOND PÁL professzor urat, mutassa be Közép-Kelet-Európa XVI-XVII. századi agrárfejlődését. Igen magas színvonalú elemzést hallottunk.

X. 21. SZALAI ERZSÉBETTEL beszélgetve arról is értesültünk, azért szakított a szabad demokrata kritikai értelmiséggel, mert nem végezték el a valóság és önmaguk igényes elméleti feldolgozását.

X. 23. FÜLÖP PETI vitaindítója nyitotta meg azt a sorozatot, melynek keretében péntek délutánonként különféle témában mutatkozunk be egymásnak. Elsőként a tudományosság ismeretelméleti problémájáról esett szó.

X. 28. Technikai okok miatt elmaradt SZALAI ZOLI második tészissorának vitája.

X. 30. A péntek délutáni randevú keretében NAGY LAJOS foglalta össze alapos kutatását a magyar sztahanovista mozgalomról.

A LÉNYEG	- A címlapváltásról – három tételben	5
	Egy asszony miatt...	7
MEGHÍVÓ	- Téli TEK-tábor '91	3
ELHANGZOTT	- Új vállgazdkönyv előtt	21
MŰHELY	- Tabák Péter: Üzleti etika Közép-Kelet-Európában – múlt jelen, jövő	9
	Somogyi Csaba: Miért van munkanélküliség?	31
POSZTER	- "Elfújta a szél" (filmplakát)	22
KÖNYVEKRŐL	- Alec Nove: A megvalósítható szocializmus	24
	Bozzai Rita – Farkas Zoltán: Hitelválság	26
KRÓNIKA	- 1990. szeptember 4-től 1990. december 1-ig	41

FORDULAT 8.

A BKE Társadalomelméleti Kollégiumának kiadványa

Készült: 1990. decemberében

a Hallgatói Tudományos Tanács

és a Köz-Gazda Alapítvány támogatásával

Nagy Annamária, Tóth Tímea, Rochlitz Tamás Szilveszter,

Durucskó Mihály és Hovorka János közreműködésével,

a Medvetánc, International Viewpoint, The Economist, Socialist

Worker Review, International Socialism, Militant, Socialist

Organizer, People's Weekly World című lapok egyes részleteinek

felhasználásával

a BKE házi sokszorosítójában 300 példányban.

Felelős szerkesztő: Andor László

Felelős kiadó: Szalai Zoltán

90/660